

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЛІ В НОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Суліменко Л. А.
Данкевич А. Є.

Державна агроекологічна академія України, м. Житомир

В статті розглядаються еколого-економічні аспекти розвитку землекористування та вирішення на цій основі першочергових соціально-економічних і екологічних проблем національного АПК.

Останнім часом відбулися позитивні зрушення в утвердженні на селі приватної власності селян на землю, створенні організаційно правових господарських структур ринкового типу, розширенні орендних відносин, розвитку підприємницької діяльності. В умовах ринкової економіки будь-який виробничий ресурс повинен мати власника, а кожен власник-економічний зиск від володіння власністю.

Аналіз проведення земельної реформи у нашій країні засвідчив, що за 9 років виконано значний обсяг робіт, зокрема ліквідовано державну монополію на земельну власність, яка існувала 70 років, роздержавлено землі і створено землі запасу та резервного фонду, передано їх у власність недержавних сільськогосподарських підприємств, визначено грошову оцінку сільськогосподарських земель, розпайовано землі недержавних сільськогосподарських підприємств, що справедливо вирішило питання надання земель у власність тих, хто їх обробляє. Формується новий власник – господар землі, нові земельні відносини й ринок землі.

Станом на 01.01.2001 р. у всіх власників землі та землекористувачів налічувалось 41,8 млн. га сільськогосподарських угідь, з них у товаровиробників 34,5 млн. га, або 83%. За вказаний період площа сільськогосподарських угідь, наданих для ведення особистого підсобного господарства, збільшились на 155 тис. га, а площі, що знаходяться у користуванні громадян для сінокошіння та випасання худоби, - на 104 тис. га..

Нинішнє агропромислове виробництво в Україні ґрунтується на концепції, в основі якої лежить технократично-екстенсивний і затратний принцип його розвитку. Звідси – екологічно необмежене, нераціональне й невиважене використання продуктивних сил та земельних ресурсів. За обсягом і чисельністю використовуваних ресурсів національний АПК є найбільш ресурсомісткою сферою діяльності. Особливість нашої країни полягає в тому, що її земельний фонд нині максимальною мірою залучений до господарського товарообігу. За рівнем розораності територій (54,2%) та сільськогосподарського використання земель (67%) вона посідає перше місце в світі. Для порівняння зазначимо, що рілля в США становить 12%, у Великобританії – 25% загальної земельної площі. Так, у сільськогосподарському обороті нині перебуває 40,4 млн. га земельних ресурсів, у тому числі ріллі – 32,7 млн. га. В Україні затрати на виробництво одиниці валової сільськогосподарської продукції, зокрема, енергетичних ресурсів, у 3-6, пального - у 2-4 рази вищі, ніж у країнах Західної Європи.

Екологічна криза в Україні стала наслідком утилітарного й суто технокритичного підходу до природи, галузевого монополізму у використанні земельних ресурсів при відсутності науково обґрунтованої екологічної політики й стратегії соціально-економічного розвитку. Особливу тривогу викликає вкрай незадовільний екологічний стан сільськогосподарських угідь, насамперед чорноземів - нашого національного багатства. Вони інтенсивно деградують, забруднюються, знижується їх родючість. За останні три десятиліття площа еродованих орних земель в Україні зросла майже на половину і досягла однієї третини загальної площі ріллі. Крім того, після аварії на ЧАЕС забруднено радіонуклідами понад 42 тис. кв. км земель, з яких на долю Житомирської області припадає 27,4%, Київської - 23%, Рівненської - 22,7%.

В агропромисловому виробництві використовується значний обсяг водних ресурсів – щорічно від 9,5 до 12 куб. км, або 35-45% загального народногосподарського водоспоживання, що в свою чергу призводить до невпинного збільшення площі засолених, закислених, підтоплених та перезволожених земель. Загалом, із кожних 10 гектарів сільськогосподарських угідь, лише один має нормальний екологічний стан.

Нині в Україні площі орних земель, що потребують хімічної меліорації, складають понад 10 млн. га. Для підвищення їх родючості необхідно щорічно вапнувати 1,9 млн. га, гіпсувати – 0,3 млн. га. Про нинішній стан у цій справі свідчать дані таблиці 1

Таблиця 1

Хімічна меліорація ґрунтів, тис. га			
	1986-1990	1991-1995	1996-1999
Вапнування кислих ґрунтів:			
Україна	1546,4	688,4	47,3
Полісся	543,3	238,4	15,6
Житомирська область	176,3	78,3	8,3
Гіпсування солонцевих ґрунтів:			
Україна	298,5	103,0	5,1
Полісся	34,1	9,4	0,0

Таблиця 2

Зміна структури земельного фонду у розрахунку на одного мешканця, га								
Показник	1960	1980	1990	1995	1996	1997	1998	1999
Площа сільськогосподарських угідь в розрахунку на одного мешканця:								
України	1,01	0,85	0,81	0,82	0,82	0,83	0,83	0,84
Житомирської області	1,08	1,08	1,07	1,06	1,07	1,10	1,10	1,11
Площа ріллі у розрахунку на одного мешканця:								
України	0,8	0,69	0,65	0,65	0,65	0,66	0,66	0,66
Житомирської області	0,82	0,84	0,83	0,82	0,82	0,83	0,76	0,76

Стосовно землезабезпеченості та використання земельних ресурсів Україна є унікальною державою, вона має не лише найвищий серед європейських країн рівень забезпечення землею з розрахунку на душу населення, а й ґрунти високої якості та природної родючості. (80% ґрунтів становлять чорноземи)

Якщо в середньому на душу населення в Польщі припадає 0,38 га ріллі, у Франції – 0,30 га, то в Україні – 0,67 га, або відповідно в 1,8 і 2,2 рази більше. І при цьому продовольча проблема у нас залишається невирешеною, хоча надмірно експлуатується природа. Зіставлення індексів розвитку сільськогосподарського виробництва, починаючи з 1990 р., свідчить про глибокий занепад сільського господарства. Спад виробництва у 1999 р. становив 54%, а у світі в середньому спостерігалось зростання на 19%. Знизилась продуктивність земельного фонду. Якщо у 1990 р. порівняно з середніми світовими показниками урожайність зернових в Україні була вища на 33%, соняшника – на 17%, то у 1999 р. лише 72% світового рівня урожайності зернових і зернобобових, 37% - цукрових буряків, 80% соняшнику, 62% - картоплі.

Таблиця 3

Валова продукція сільського господарства України
(у порівняльних цінах 1996.; млрд. грн.)

Рік	Продукція сільського господарства			В тому числі					
	Всього млрд. грн	Питома вага, %		Продукція рослинництва			Продукція тваринництва		
		Сільсь- когосп. підпр.	Господ. насел., вкл. фер- мерські	всього	Питома вага, %	всього	Питома вага, %	млрд. грн	Сільсь- когосп. підпр.
1990	48,6	70,6	29,4	24,3	75,2	24,8	24,3	66,0	34,0
1991	42,2	67,2	32,8	20,3	71,2	28,8	21,9	63,5	36,5
1992	38,7	60,5	39,5	20,4	61,9	38,1	18,3	58,8	41,2
1993	39,3	58,0	42,0	22,6	60,1	39,9	16,7	55,0	45,0
1994	32,8	55,1	44,9	17,5	58,2	41,8	15,3	51,6	48,4
1995	31,6	52,0	48,0	17,9	55,0	45,0	13,7	48,1	51,9
1996	28,6	45,4	54,6	16,4	48,0	52,0	12,2	42,0	58,0
1997	28,1	44,3	55,7	17,4	50,5	49,5	10,7	34,2	65,8
1998	25,4	41,2	58,8	14,4	46,8	53,2	11,0	33,9	66,1
1999	23,9	40,1	59,9	13,0	47,3	52,7	10,9	31,5	68,5

Як свідчать дані таблиці 3, виробництво валової продукції продовжує зменшуватися, так у 1999 році воно в цілому склало лише 49,2% до рівня 1990 р., в тому числі продукції рослинництва – 53,6%, продукції тваринництва – 44,8%. Особливо напруженим залишається становище у сільськогосподарських підприємствах, які за останні роки зменшили виробництво валової продукції у 3,5 раза, в тому числі продукції рослинництва – у 3,0, тваринництва – у 4,7 раза та виробили лише 42% зерна, 27% - цукрових буряків, 3,5% – картоплі, 18,4% – овочів, 25% – м'яса, 32% - яєць до відповідного періоду 1990 року. Крім того, у 1999 році 84% з них закінчили рік зі збитками. (1995р. – 30%, 1996р. – 69%, 1997р. – 87%, 1998р. – 93%). Сума збитку від усієї діяльності становила 3,4 млрд. грн., рівень збитковості – 22,1%, коефіцієнт платоспроможності становив 0,28.

Приватні господарства населення, в складі яких функціонують особисті, підсобні і фермерські господарства, працювали більш стабільно. Нині тут вирощується 99% загального обсягу картоплі, 83% – овочів, 88% – плодово-ягідних культур, 70% - м'яса, 65% - молока, 63% - яєць та 55% - вовни. У цілому виробництво в них залишається на рівні 1990 р. Починаючи з 1996 року, приватні господарства стали провідними за обсягами виробництва валової продукції сільського господарства.

Одним з найважливіших і найскладніших стратегічних завдань аграрної реформи в Україні в нинішній момент є поступове переведення національного АПК на екологічно безпечний шлях розвитку, виробництво конкурентоспроможної й екологічно чистої сільськогосподарської продукції та вирішення на цій основі першочергових соціально-економічних і екологічних проблем.

На нашу думку, існуючі правові механізми володіння, користування і розпорядження земельними ресурсами не забезпечують раціонального використання землі, незважаючи на те, що вона є основним засобом виробництва в сільському господарстві. Тому нині назріла потреба у законодавчому врегулюванні земельних відносин, що полягає в створенні відповідної законодавчої бази, системи реєстрації землі та удосконалення кадастрової оцінки землі, зокрема прийняті Закону України “Про охорону земель і родючості ґрунтів”, розробку Національних програм охорони земельних ресурсів та еколого-економічної раціоналізації, реструктуризації та оптимізації аграрного землекористування і усіх регіонах держави.

Новий Земельний кодекс України має базуватись на:

- 1) широкому розвитку приватного землекористування;
- 2) гарантуванні державою прав на землю фізичних і юридичних осіб;
- 3) розв'язанні проблеми іпотеки землі;

4) активному розвитку орендних земельних відносин.

Здійснення державного управління земельними ресурсами і землекористування відбувається із застосуванням таких прийомів:

1) екологічно стійких, природо-, ресурсо- й енергозберігаючих зональних систем землеробства з науково обґрунтованими структурами агроландшафтів, сільськогосподарських угідь і посівних площ вирощуваних культур;

2) екологічнообезпечених зональних систем хімізації землеробства, насамперед принципово нових видів і методів застосування мінеральних добрив, засобів і способів боротьби з хворобами та шкідниками, безгербіцидних технологій вирощування сільськогосподарських культур, здатних забезпечити виробництво екологічно чистої продукції;

3) адаптивних, екологічнообезпечених та ґрунто-захисних технологій і систем обробітки ґрунтів, що сприяють підвищенню їх родючості і запобігають виснаженню та деградації природи, особливо земельних ресурсів;

4) комплексної екологічно виваженої механізації і автоматизації виробничих процесів, екологічнообезпечених технологій, застосування малопотужної техніки, сільськогосподарських машин нових поколінь, розроблених з урахуванням екологічних вимог і стандартів.

Треба нарешті покінчити з екстенсивним, виснажливим й екологічно небезпечним використанням землі в сільському господарстві.

Структуру агроландшафтів землекористування в Україні потрібно рішуче і радикально змінювати в процесі здійснення земельної й аграрної реформи, які повинні проводитись з урахуванням економічних і екологічних вимог, критеріїв, обмежень і стандартів, що існують у сучасній світовій практиці. За даними інституту землеробства УААН, у найближчій перспективі слід вивести з обороту, як мінімум, 10 млн. га ріллі та приблизно на стільки ж збільшити площу природних кормових угідь. На наш погляд, економічно та екологічно доцільним було б у майбутньому сконцентрувати інтенсивне товарне аграрне виробництво на площі 15-20 млн. га орних земель. Це дало б можливість, за підрахунками вчених, досягти значної економії енергетичних, матеріально-технічних і трудових ресурсів (на загальну суму до 1,5-2 млрд. доларів США на рік), а також вдвічі зменшити екологічну шкоду, яка нині обходиться в 7-8 млрд. доларів США щорічно.

Отже, нинішня політика землекористування має ґрунтуватись на чіткій екологічній, природоохоронній законодавчій основі, сприяти подоланню гострої екологічної кризи в землекористуванні, створенню екологічнообезпечених, зрівноважених і ерозійно стійких агроландшафтів у всіх землеробських регіонах України.